

Светлана С. ШЕАТОВИЋ*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 6. 12. 2021.
Прихваћен: 27. 2. 2022.

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ И ДЕСНИЧАРСКЕ ИДЕЈЕ – КЊИЖЕВНОСТ И ИДЕОЛОГИЈА**

„Мислим да смо ми једна генерација која је дошла из хаоса и која ће опет отићи у хаос. Увек сам желео да водим акцију. Судбина је сад решила тако да сам постао посматрач и извештач” Милош Црњански у писму Милану Кашанину

У раду је изложен модел интердисциплинарног приступа *Политичким чланцима 1919–1939, Дипломатским извештајима 1936–1941* и критичком издању *Ембахата* (1984, 2010), који су историјски, културолошки, идеолошки и књижевни факти у опусу Милоша Црњанског. У интердисциплинарном приступу као неопходном методу у новим методолошким перспективама српске науке о књижевности показаћемо значај идеолошких процеса у Европи које је Милош Црњански лично видео и пратио у Немачкој, Шпанији и Италији. Сви наведени процеси су део развоја десничарских идеја које је Црњански представљао кроз записе, чланке и књижевна дела (путописе и репортаже о Шпанији, путопису *Књига о Немачкој*).

Кључне речи: књижевност, идеологија, десничарске идеје, Краљевина Југославија, дипломатски списи, политички чланци, мемоари.

Милош Црњански је једна од најконтроверзнијих фигура у српској књижевности, и то не због уметничког и естетског значаја књижевног дела, већ због низа историјских и политичких околности у којима се нашао од почетка тридесетих година 20. века и посебно у дипломатским мисијама. Мада није никада био одлучујућа фигура у турбулентним годинама пред Други светски рат и ангажманом у посланствима Краљевине Југославије у Берлину и Риму

* svetlana.seatovic@gmail.com

** Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, Промис, бр. пројекта 6062708, SerbRightWing. This research was supported by the Science Fund of the Republic of Serbia, Promis, Grant No. 6062708, SerbRightWing.

од 1936. до 1941. године, стигма неподобног и ултрадесничара пратила га је веома дуго. Зоран Аврамовић¹ је као социолог културе у низу књига анализирао Црњанског и бранио од погрешно контекстуализованих догађаја и тумачења издвојених ставова посебно из часописа *Идеје*. Мило Ломпар је у изврсној монографији *Црњански – историја једног осећања* (2018) донео потпуну слику карактера личности и сукоба Црњанског са левичарским интелектуалцима, пре свега са Марком Ристићем. Међутим, тек од недавно пред нама су и сабрани политички чланци и дипломатски извештаји који сада пружају могућност за целовитије тумачење односа Милоша Црњанског према идеологијама, а посебно према десничарском и фашистичком деловању пре Другог светског рата. Напокон, најновија исцрпна биографија са низом мање познатих или непознатих чињеница *Агон и меланхолија. Живот и дело Милоша Црњанског* (2021) Горане Раичевић пружа нове биографске изворе и даје целину материјала за интердисциплинарно тумачење Црњанског. Нова сазнања која нам пружају публиковани политички чланци и дипломатски извештаји постају саставни део другачијег разумевања дела Милоша Црњанског посебно у периоду од 1930. до 1941. године и још прецизније од 1936. до 1940. године. Интердисциплинарни приступ сада поред историјских извора може да укључи и релевантну литературу ове методологије и у историји модерне италијанске књижевности. Милош Црњански је ангажован крајем 1935. године као дописник Централног пресбироа, који је представљао институцију са посебном пропагандном и информативном улогом у оквиру Председништва Министарског савета (владе) Краљевине Југославије у Посланству у Берлину. У студији Срђана Мићића *Од бирократије до дипломатије. Историја југословенске дипломатске службе 1918–1939* (2019) налазимо веома опсежне податке о реорганизацији рада дипломатске службе и посебној улози ЦПБ јер су све информативне улоге накнадно изведене у активности новинарског, политичког и обавештајног рада. На основу ових веома јасних улога чланова ЦПБ, нема сумње да је Милош Црњански, како је досадашња критика и историја књижевности бележила, имао као писац малу и споредну новинарску функцију, неважног информативног одељења. Међутим, његови *Дипломатски извештаји 1936–1941.* показују да је он имао пред собом обиман посао обавештавања Владе Југославије о писању иностране штампе, као и запажања о актуелним политичким и друштвеним скуповима. Цео период од 1936. до 1941. године Црњански је био дописник ЦПБ и то објашњава његов опрез, каткада и сумњичења и могућности да је и сам имао улогу обавештајца или онога ко прибавља информације, из медија, али и другим путевима. Без обзира на све досадашње предрасуде у науци које су настале услед недостатка у овом случају сасвим поузданих извора, докумената и писаних трагова, Црњански је био сасвим површно оцењен као националиста и десничар укрштајући тиме идеологију и књижевност без икаквих основа. Усуд Милоша Црњанског је био такав да се налазио у Немачкој у посланству Краљевине Југославије као аташе за штампу и културу у време

¹ Видети: Аврамовић 2004, Аврамовић 2007, Аврамовић 2016.

највеће експанзије нацизма, али је потом на лични захтев пребачен у друго посланство и мимо његове воље то је био Рим. Међутим, пре ангажовања Црњанског у Берлину и Риму од 1936. до 1941. године његова политичка и дипломатска биографија је обележена и боравком у Берлину у улози аташеа за културу или „културну пропаганду” и тада је на ту функцију отпутовао на препоруку Слободана Јовановића 1928. и вратио се у лето 1929. године. Црњански тада није боравио у правом слислу речи као дипломатски посланик код тадашњег посланика Живојина Балугџића:

Разлоге због којих су песници у Краљевни улазили у дипломатију објаснио је Црњански чињеницом да се у то време „литература јако ценила, као један од путева уједињења нашег народа. Послератној генерацији, којој је и сам припадао, припали су, каже, положаји нижих чиновника”. Што се мене тиче, ја никада нисам покушао, да уђем у Министарство. Увек сам желео да останем на месту, споредном, посматрача (Раичевић 2021: 289).

Да се писцу не може сасвим веровати показује и Горана Раичевић кроз писма и извештаје у којима Црњански има утисак да га Балугџић шаље на небитне послове и то доживљава као увреду пишући у *Ембахадама*: „Ја сам му рекао да желим да се умешам у политику” (Црњански 2010: 53). Црњански је те 1928. године можда и желело да се умеша у политику, али, пре свега, културну политику своје земљу у иностранству док сам идеолошки ангажман никада није имао као основни позив, пре би се рекло као патриотски чин. Како наводи Горана Раичевић:

Таквом ставу одговара свакако и реченица из писма које ће Црњански 18. маја 1939. године упутити из Рима Милану Кашанину: „Мислим да смо ми једна генерација која је дошла из хаоса и која ће опет отићи у хаос. Увек сам желео да водим акцију. Судбина је сад решила тако да сам постао посматрач и извештач” (Раичевић 2021: 290).

Без обзира на положај у дипломатским посланствима, Црњански је посматрао службенике и дипломате склоне себичности и личним интересима, а недостајала им је једна способност кључна за дипломатску каријеру о чему сведочи у *Ембахадама*:

Уметност предвиђања је компликована, али је то највиша уметност, у ембахадама, у иностранству. Тражи и симпатију. Личи на медицину. Лекар поставља тачну дијагнозу, само ако осећа симпатију, за срце које прегледа. Па и за лудака кога прегледа (Црњански 2010: 36).

Дакле, још 1928. године, иако није прошао службени пријем у Министарство иностраних дела, Црњански сам и без ичијег налога у седам тачака образлаже своју улогу као културног аташеа у писму Живојину Балугџићу², 11. јуна 1928. године. Нови аташе предлаже да се на немачком језику објави књига о нашој земљи, која би, илустрована, у јасном, кратком, излагању приказивала природне лепоте наше отаџбине, њене најзначајније културне установе, живот народа, уметничке споменике, манастире, градове и која би просечном Немцу дала о нашој земљи потпуна обавештења, подвлачећи

² Извор писма видети у: Милошевић 1993.

културне вредности прошлости и садашњости. Такође, Црњански предлаже луксузно издање које би се делило бесплатно универзитетима, конзулатима, трговачким, адвокатским и инжењерским коморама. Друго издање броширано треба поделити бесплатно школама и библиотекама. У другој тачки предвиђа представљање наше културе на немачком у великим немачким часописима, организовање изложби, позоришних представа, размена писаца преко ПЕН-а, сарадња учитељских и професорских удружења, а посебно захтева велику пропагандну моћ филма. Овде треба видети колико је Црњански амбициозан гимназијски професор који се, по препоруци нашао у Берлину и како је систематски разумео своју улогу која је била у правом смислу речи културолошка, а никако блиска идеологији немачког националсоцијализма. У писмима и чланцима³ најчешће бележи утиске везане за посете Минхену или Нирнбергу, где је на њега оставио снажан утисак модел националног јединства и економски успон Немачке који је довео до кохезије свих друштвених снага. Црњански је у томе видео модел успона, али не идолопоклонство нацистичким идејама. У то време Црњански на Берлинском универзитету уписује студије филозофије и историје, посећује музичке и остале културне догађаје, али ипак закључује у писму Андрићу да је Берлин: „[...] киша, магла, клима проституције и педерастичке” (Црњански 2000: 61). Последица и узрок оваквог доживљаја Берлина биће путопис „Ирис Берлина”, као носећи текст *Књиге о Немачкој*. Црњански је тада са поштовањем гледао земљу која се диже из пепела уз помоћ америчких зајмова, улаже у војну индустрију и друге области, разочаран је како су ратне репарације двоструко умањене Немачкој Дејвисовим и Јанговим планом. Црњански ће у *Књизи о Немачкој*⁴ видети само рад и рад, суманути рад који ће подизати ову земљу губитницу одајући им признање на „бруталној виталности” која може ускоро постати претња Европи. Црњански је проценио да ће Немачка тражити општу војну обавезу 1932, али како у *Ембахадама* каже, преварио се, било је то 1933. године. Проницљивог писца, посматрача, човека анализе и помног праћења економије, политике, културе и менталитета нико неће слушати, а још мање уважити његова предвиђања. Способност Црњанског да добро разуме антрополошке и менталитетске особине Немаца биле су корисне за писање *Књиге о Немачкој*:

Осећај, дакле, нечег, врло туђе; потпуна антипатија. Али, тражећи да ту варош упознам до дна, полазио сам да лутам у њој, увек изнова, почевши од тих станица. Ускоро, имао сам осећај сажалења и другарства, јер сви су се мучили и нису били друго до ми сами, у другим животима. Друкчије него Словени, ипак су ти људи били као и други. Бескрајна сличност људских гестова па и рефлекса, на целом свету, као и ту (Црњански 1995: 269).

У васпитању Црњански ће наћи разумевање: „Начин пруски је хладан, без наполитанског шарма, али и без оне брзе и сувишне интимности јужњачка, што, са љубазношћу, преноси и своје буве” (Црњански 1995: 270). Црњан-

³ Видети у: Црњански 2017.

⁴ Видети у: Шуберт 2019.

ски није делио одушевљење Немаца успоном Берлина јер нигде није видео контемплацију осећајући да сва дневна радиност није и не може бити циљ животу:

Оно што сам ја од њих тражио, чинило им се као да неко тражи од пруске пешадије да се претвори у балетску трупу, а оно што су ми они нудили, чинило ми се: као да је неко тражио да оставим сне, небеса и љубави, за један живот у гару, зноју и жвакању (Црњански 1995: 301).

Због скандала са запосленима у посланству у Берлину Црњанског враћају у Београд у лето 1929. године и тада настаје *Књига о Немачкој* под јасним и свежим утисцима после боравка у тој земљи у улози аташеа за штампу иако званично није ушао у дипломатију и добио такво именовање. У књижевном смислу и тај први боравак од 1928. до 1929. године у Берлину био је користан за Црњанског јер ће имати јаснију слику немачког народа, једне сасвим друге менталитетске средине и свест о нарастајућем националсоцијализму, успону једне поражене нације. Веома леп резултат Црњански ће доживети 1931. године, када ће добити велику награду Коларчеве задужбине за *Љубав у Тоскани* и *Књигу о Немачкој*. После те 1931. године уследиће сукоби Црњанског са левичарима у српској књижевности, али ће његов патриотизам и национална свест бити представљени као облик идеолошког поклонства фашизму. Покретањем часописа *Идеје* 1934. године Црњански препознаје неопходност темељног разумевања развоја нових националних и левичарских идеја у Европи представљајући у низу текстова стање српске културе која је сасвим заборавила своје порекло и славне дане из Првог светског рата. Нема никакве сумње да је Црњански још током једногодишњег боравка 1928. до 1929. године видео где иде и у ком правцу се креће Европа. У *Идејама* 17. 1. 1935. године Црњански објављује текст „Победа нације над марксизмом” ослањајући се на резултате гласања у Сарској области где је 100% становништва гласало за нацију, а против марксистичке политике. За Црњанског то је знак који треба да препозна и српски народ истичући јасан став против левичарских идеја, али никако и ни на који начин није потенцирао националсоцијалистичку и фашистичку идеологију. Црњански сада прелази са културне апатије и анационалне политике културних делатности на саму политику која се већ јасно види у Европи:

Нација немачка, нација шпанолска, издижу се из летаргије баш ових година више него икада а иде дан када ће загрмети још једном и највећа нација словенска, Русија.[...] Гласање у Сарској области показало је још једном снагу националне идеологије, снагу уопште појма отаџбине, осећај крвног сродства и патње заједничке, као и осећај националног тријумфа (Црњански 2017: 308–309).

Доступност на једном месту сабраних *Политичких чланака 1919–1939* доноси нам за интердисциплинарна проучавања веома важне политичке текстове које сада можемо истовремено посматрати са *Ембахадама*, али и *Књигом о Немачкој* или низом путописа о Шпанији „У земљи тореадора и Сунца”. Мада је у науци о књижевности деловало да смо доста тога већ сазнали о Црњанском, тек објављивањем *Дипломатских извештаја 1936–1941* (2019)

и *Политичких чланака 1919–1939* (2017) и исцрпне биографије *Агон и меланхолија. Живот и дело Милоша Црњанског* (2021) Горане Раичевић налазимо сасвим нове податке, али и узроке различитим ситуацијама којима је овај писац и дипломата био изложен. Непотпуне истине Црњанског су коштале дугог странствовања у Великој Британији, па тек сада сабирајући и мемоарску грађу и путописе и политичке текстове и дипломатске извештаје добијамо целовитију слику о судбини великог писца и заблудама које је имала и наука, а посебно политика све до његовог повратка 1965. године. Други сусрет и боравак у Берлину се догађа 9. децембра 1935. указом Милана Стојадиновића. Црњански је постављен за дописника Централног пресбироа и на дужност се јавио 18. 12. 1935, док је место аташеа за штампу преузео 28. јануара 1936. године, како наводи прецизно Горана Раичевић⁵. У *Ембахадама* Црњански ће описати свој положај у дипломатији и однос према политици и идеологијама и околности које га доводе на место дописника Централног пресбироа у Берлину 1936. године:

Ја сам у посланства, у дипломатију, ушао, кроз новинарску капију и, у политику, као у театар. Мене је у њој интересовао, увек, пре свега, човек. Интересовала ме драма, актери, и у Берлину, и у Риму. Нити сам улазио у партије, нити у неку идеологију. Ја сам увек био само Црњански. И кад сам ишао на једну, и кад сам ишао на другу страну. Зато сам волео у политици, само акцију [...] У њој, по моме мишљењу, све друго, после извесног времена, постаје, само успомена, прашина, пепео, бесмисао [...] Према томе, читалац ће од мене добити и Хитлеров Берлин, само као театар, а не као политичку пасквилу (Црњански 2010: 558–559).

Следећи долазак Црњанског у Берлин у улози дипломате је од 1935. до 1938. завршно са анексијом Аустрије, а од маја 1938. до априлског рата 1941. у Риму. За други долазак у Берлин Црњанском је помогла одлука најпре да напусти посао професора у Четвртој гимназији и да се запосли у Централном пресбироу при Председништву Владе Југославије. Како у *Ембахадама*⁶ наводи његов мотив да пређе у Пресбиро није био политичке већ материјалне природе и каже: „Ја сам у посланства – у свет, тада пун кретена – ушао као новинар, у улози посматрача” (Црњански 2010: 136).

У *Дипломатским извештајима 1936–1941* читамо сасвим прецизне извештаје Милоша Црњанског у којима преноси писање немачке и италијанске штампе о свим актуелним политичким, културним и друштвеним догађајима. Ни у једном извештају не може се пронаћи било каква нота личне симпатије или отклона према фашизму. Једини подаци који су познати из приватних преписки су да је Црњански био једноставно затрпан силином и очигледном снагом Немачке коју више није могао да поднесе, па је тражио премештај

⁵ Видети у: Раичевић 2021: 428.

⁶ Црњански пише: „Хоћу да кажем, да је разлог, за улаз у Пресбиро, био материјалне природе, а не политички, како то, каткад, моји литерарни противници, износе. Исто је тако нетачно, и то, да сам у Берлин отишао, јер сам желео да уђем у дипломатију. У дипломатију се код нас, у то време, улазило, преко тетака и стрина [...] Наша дипломатија, до балканских ратова, била је једна велика, србијанска, фамилија [...] Као у Француској, у дипломатију је, и код нас, ушло, неколико књижевника, да споменем само Дучића, Ракића, Андрића, Растка Петровића, а да пређем преко неколико литерарних бубашваба” (Црњански 2010: 136).

1938. године из Берлина. Ни у једном дипломатском извештају из Берлина нема навода или молби о разлозима зашто жели да напусти Немачку. Ми тек посредно укрштајући извештаје и *Ембахаде* као мемоарско дело сазнајемо праве мотиве за одлазак из Немачке и молбу да га преместе у Париз или Пешту. Међутим, тадашњи министар спољних послова Милан Стојадиновић сматра да му је Црњански веома потребан у Риму јер зна италијански језик и познаје веома добро Италију. На основу *Ембахада* сазнајемо да Црњански није желео у Рим јер је био свестан комплексности политичких односа Италије и Краљевине Југославије, а још боље је разумео како Европи прети баук фашизма који он није ни најмање подржавао. У *Дипломатским извештајима 1936–1941* нема ни слова о тој намери и жељи писца и аташеа за културу у Берлину. Веома често је биографија Црњанског била контекстуализована и деловало је, на основу пуких података где је био и са којом улогом, да је писац у улози аташеа за штампу желео да буде у епицентрима фашистичке Европе, Берлина и Рима, а као дописник *Времена* и у Шпанији. Цео поступак премештаја и лажна молба о којој пише у *Ембахадама*, наводећи да је главни разлог реуматизам додатно отежан због кише и магле у Берлину, Црњанском неће донети много среће ни у сунчаној Италији, коју је некада обожавао, а тада 1938. године нема идеју, нити било какву жељу да дође у још једну диктаторску земљу већ тражи демократску Француску и место у Паризу или Пешти. У *Ембахадама* Црњански пише:

Што се мене тиче, ја јесам тражио премештај из Берлина, после анексије Аустрије, али нисам био, спочетка, предвиђен, за Рим. За Рим је био предвиђен, један други дописник Централног пресбироа: Денић. Моје наименовање је дошло изненада. Пошто сам, да не бих рекао главни разлог, зашто желим да идем из Берлина, Стојадиновића молио, за Париз, Пешту, или Рим, а споменуо да тражим премештај због реуматизма, Стојадиновић – како ми је после рекао – решио се да ме пошаље, у Рим. Париз није могао да ми да, Пешту је сматрао за неважну, а потребан му је неко, у Риму, каже, који зна да напише (Црњански 2010: 238).

На тај начин и долази до његовог премештаја у Рим у мају 1938. године и опет на основу мемоарских записа *Ембахада* видимо да ни то неће бити његова Италија из младости. У *Дипломатским извештајима 1936–1941* налазимо веома исцрпне извештаје и са великом пажњом описан долазак кнеза Павла у Рим и Фиренцу у мају 1939. године и, пре тога, сусрет министра Цинцар Марковића са грофом Ђаном у Венецији у априлу 1939. Црњански у свим извештајима остаје суздржан описујући догађаје и преносећи ставове италијанске штампе о одређеном политички важном сусрету за Италију и Краљевину Југославију. У односу на боравак у Немачкој у посланству у Берлину Црњански се у Риму сусреће са врло интензивном дипломатском и медијском кампањом која покушава да Југославију увуче у силе фашистичког блока. Милош Црњански се сусрео са чињеницом да су чак и његови веома умерени, али сасвим прецизни извештаји из италијанске штампе кориговани за председника Владе Милана Стојадиновића и често ублажени. Како Црњански пише у *Ембахадама*:

Рим, у који сам дошао, није више онај Рим, у који сам долазио, за време свог боравка у Италији, године 1921, ни онај који је био, за време мог боравка, године 1925. А ни ја нисам онај из тих година. Овога пута не гледам Италију очима путника, ни песника, ни путописца, него очима „аташеа” неког давног, венецијанског посланика у Риму, или очима бактериолога. Полазна мисао ми је безизлазност, наша, између Берлина и Рима. Између Хитлера и Мусолинија. Наду, коју су имали у Београду, да се, међу њима може лавирати, ја нисам имао. Мени се будућност чинила потпуно неизвесна (Црњански 2010: 249).

Тако ћемо из мемоара и дипломатских извештаја видети суштински узрок неравнотеже коју проживљава Црњански јер он на самом извору види лошу политичку судбину Југославије између две фашистичке силе. Извештаји Црњанског су прекрајани и нико није желео или могао да чује његове увиде који су били сада са историјске дистанце сасвим тачни. У том периоду и из наведених разлога у некада омиљеној Италији Црњански ће живети као *homo duplex*, како то стање свести дефинише у најновијој биографији Горана Раичевић:

Предосећање опште трагедије, као и свест о немоћи да било шта у свету промени, натераће Црњанског да се *удвоји*, живећи у исто време два живота: један у којем је сведен на маску, на механичко кретање лутке којим управља неко други, и на онај други, аутентичан живот, који се, међутим, одвијао у мислима и сећањима (Раичевић 2021: 484).

Због тога интердисциплинарни приступ једном писцу као што је био Милош Црњански омогућава аналитички увид јер су његов живот и дело били судари идеја, идеологија, политичких и дипломатских интрига због чега је његова личност доживљавала психичке трансформације. Стога веза између историјских извора, књижевног дела и модерно писаних биографија уз драгоцене мемоаре писца дају сасвим ново светло на дело, идеје и личност Милоша Црњанског.

Црњански као дописник листа *Време* извештава и два пута посећује Шпанију⁷. Први пут 1933. године као дописник листа *Време*, а други пут 1937. одмах по избијању Шпанског грађанског рата. У другој посети извештава из Франковог војног штаба, али путује и у Андалузију, где ће се срести и са другом, комунистичком страном подељене и зарађене Шпаније. У дописима из Шпаније Црњански као новинар показује више симпатија за Франкове трупе него за другу, комунистичку страну. Према први пут објављеној немачкој грађи о Црњанском у *Дипломатским извештајима 1936–1941* наводи се документ под редним бројем 3, који се доноси делимично јер није сачуван у целини, где добијамо јасну слику о усмереном интересовању немачке дипломатије за писање Милоша Црњанског у часопису *Време* док је радио као аташе за штампу у Берлину. Немачки посланик у Београду Виктор фон Херена 17. јула 1937. године пише о ставовима Црњанског по повратку из Шпаније тог лета и наводи да југословенски аташе за штампу у посланству у Берлину на основу два текста у београдском *Времену* наглашава да је отишао пун симпатија према Шпанији и њеним националистима, али да је тамо

⁷ Видети у: Црњански 1995. Опширније тумачење путописа и репортажа Милоша Црњанског видети у: Јаћимовић 2009.

постао уверен да је био претерано одушевљен генералом Франком. Херена пише о Црњанском:

Црњански у своја два последња чланка („Време” од 2. до 5. овог месеца) образлаже своје разочарање унутрашњеполитичким методама Франковог режима, пре свега методама, које је Франко применио да би скрајнуо вођство шпанских фалангиста (Црњански 2019: 805–806).

Склапајући биографију Црњанског, изворе политичких чланака, дипломатских списа Црњанског и других о њему пред нама је једна сасвим нова мозаична слика писца *Књиге о Немачкој*, али и путописа о Шпанији „У земљи тореадора и Сунца” који су производ изворне слике простора и доба у коме је писац у улози аташеа за штампу и културу или новинара. У политичком смислу пред нама остаје само Црњански као посматрач нових идеологија и њихове претње по песникову отаџбину.

Без обзира на досадашња сазнања нови историјски и биографски документи и научне студије доносе прецизнију и истинитију слику о другачијем и јаснијем виђењу Црњанског и идеологије, пре свега десничарских идеја чији развој и имплементацију у Немачкој и Италији је гледао све до злокобног краха Краљевине Југославије 6. априла и потом прогонства у Лисабон и Лондон. Интердисциплинарност је неопходан метод у покушају целовитијег разумевања Црњанског и десничарских идеологија у тридесетим годинама 20. века.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2004: З. Аврамовић, *Одбрана Црњанског*, самостално издање, Београд.
- Аврамовић 2007: З. Аврамовић, *Политика књижевности у делу Милоша Црњанског*, Нови Сад: Академска књига.
- Аврамовић 2016: З. Аврамовић, *Књижевници и политика у српској култури 1804–2014*, Нови Сад: Православна реч.
- Јаћимовић 2009: С. Јаћимовић, *Путописна проза Милоша Црњанског*, Београд: Учитељски факултет.
- Ломпар 2018: М. Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања*, Нови Сад: Православна реч.
- Милошевић 1993: М. Милошевић, Да ли је Милош Црњански био дипломата?, *Књижевност*, 5–6, 393–410.
- Раичевић 2021: Г. Раичевић, *Агон и меланхолија. Живот и дело Милоша Црњанског*, Нови Сад: Академска књига.
- Црњански 1995: М. Црњански, *Путописи I*, Н. Бертолино (прир.), Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, СКЗ, L'Age d' Homme.
- Црњански 2000: М. Црњански, Писма Милоша Црњанског Иви Андрићу, у: *Свеске ЗИА*, Бојан Ђорђевић (прир.), 39–99.
- Црњански 2010: М. Црњански, *Ембахаде*, Нада Мирков (прир.), Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Православни богословски факултет.

- Црњански 2017: М. Црњански, *Политички чланци 1919–1939*, Часлав Николић (прир.), Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Catena Mundi.
- Црњански 2019: М. Црњански, *Дипломатски извештаји 1936–1941*, Александар Стојановић, Растко Ломпар (прир.), Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Catena Mundi.
- Шуберт 2019: Г. Шуберт, Слика Црњанског о Немцима у путопису *Ириси Берлина* и у његовим политичким коментарима, у: *Велике теме српске књижевности, Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 1, 459–473.

Svetlana S. Šeatović

MILOŠ CRNJANSKI AND RIGHT-WING IDEAS – LITERATURE AND IDEOLOGY

(Summary)

The paper presents a model of an interdisciplinary approach to Political Articles (1919–1939), Diplomatic Reports (1936–1941) and a critical edition of *Embahad* (19, 2010), which are historical, cultural, ideological and literary facts in the work of Miloš Crnjanski. In the interdisciplinary approach as a necessary method in the new methodological perspectives of the Serbian science of literature, we will show the importance of ideological processes in Europe that Miloš Crnjanski personally saw and followed in Germany, Spain and Italy. All these processes are part of the development of right-wing ideas that Crnjanski presented through writings, articles and literary works (travelogues and reports on Spain, the Book of Germany).

Key words: literature, ideology, right-wing ideas, Kingdom of Yugoslavia, diplomatic writings, political articles.